

Király Miklós

Válasz a „Nemzetközi adásvétel és jogegységesítés” című MTA-doktori értekezés opponensi bírálataira

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt szeretném megköszönni az opponensek alapos, érdemi és részletes véleményét és az összességében támogató, az értekezés erényeit is bemutató álláspontját. Külön is köszönöm és elfogadom a méltányos bírálatokat, annál is inkább, mert az értekezés megjelenése óta bennem is felmerült további kutatások lehetősége.

Az értekezés több fejezetét időközben angolul is publikáltam, külföldi folyóiratokban, például a szerződés nemzetközi jellege, az egyezmények értelmezése, a szokások, a természetbeni teljesítés témakörében, eközben tovább vizsgálódtam vagy éppen pontosításokat tettem magam is. Éppen ezért könyvem szerzői példányában sokasodnak a kiegészítő jegyzetek. Új, fontos források is eljutottak hozzám, bízom benne, hogy az értekezésnek lesz második kiadása.

Mindez természetesen nem ment fel az alapos válaszadás alól. A bírálatokra egy dokumentumban, de külön-külön válaszolok, vállalva az érintett témakörök esetleges átfedését, mert szeretném követni az egyes értékelések gondolati ívét.

Földi András professzor, az MTA levelező tagja átfogó római jogi és összehasonlító jogi keretbe ágyazta véleményét, ami annál is inkább indokolt, hiszen az unifikáció szellemi gyökereinél ott találjuk a törekvést a római jog képviselte egykori európai, sőt földrészünkön túlmutató magánjogi jogegység helyreállítására.

Jogirodalom és további források

Ami a kritikai észrevételeket illeti, az opponens számos további forrás felhasználását ajánlja. Így a jövőbeni kutatások szempontjából a római adásvételi jog legújabb, monografikus jellegű összefoglalását Wolfgang Ernst oxfordi professor tollából, amely a *Handbuch des römischen Privatrechts* II. kötetében jelent meg 2023-ban, vagy a lex mercatoria történetileg alakuló fogalmára nézve különösen Albrecht Cordes, *The search for a medieval 'lex mercatoria'* c. még 2005-ben megjelent tanulmányát. Valóban hiányzik az irodalomjegyzékből az általam is ismert és tisztelt Reinhard Zimmermann professzor alapvető kötelmi jogi munkája, *The law of obligations. Roman foundations of the civilian tradition*. Az említett írásokra a jövőben figyelemmel leszek. E kiváló munkák hivatkozásai, minden értékük mellett, eddig azért nem kerültek be az értekezésbe, mert az elemzés mindvégig az anyagi jogi jogegységesítés és a nemzetközi magánjog kapcsolatára összpontosított, így az általánosabb megközelítésű művek alkalmanként kívül rekedtek. Attól is tartottam, hogy az újabb forrásokra történő hivatkozás megint további forrásokra nyit ablakot, egyfajta nehezen megállítható lavinát elindítva, ami aztán eltemetheti az értekezés szigorúnak remélt gondolatvezetését.

Eörsi Gyula jogegységesítést érintő munkásságára újólal utaltam az 1964-es Hágai Egyezményekkel összefüggésben,¹ (589. margószám), sőt hivatkoztam nagy összehasonlító polgári jogi monográfiájára is,² (158. margószám). Ezzel együtt valóban indokolt lehet a figyelmet kiterjeszteni a jogtudós Bécsi Vételi Egyezményhez kapcsolódó munkásságára, tanulmányaira, annál is inkább, mert ezek például jól dokumentálják, hogy milyen erők, megfontolások hatására került be a CISG, azaz az egyezmény értelmezésére vonatkozó 7. cikkbe a „jóhiszeműség”, egyfajta nem szerencsés kompromisszumként, ahelyett, hogy az egyes adásvételi szerződések értelmezésének egyik iránytűje lett volna. Ugyanakkor nincs fehér foltról szó a kutatásban, mert a múlt század 80-as éveinek Bécsi Vételi Egyezményt érintő jogirodalma érdemben megjelenik az értekezésben, például Peter Winship és Alejandro Garro korabeli tanulmányain keresztül.³

Köszönöm az Ernst Rabel nagy összehasonlító jogi monográfiájára vonatkozó fontos megjegyzést. Valóban nem volt természetes, hogy ez kötet 1936-ban még megjelenhetett a náci Németországban. A nagy tudós életpályájához még egy további megjegyzést, adalékot fűznék, megrendüléssel láttam az UNIDROIT ideit, az alapítás századik évfordulóját ünneplő konferenciáján Ernst Rabel 1933-as rövid lemondó levelét. Idézem: „*Miután a Német Birodalom bejelentette kilépését a Népszövetségből, kérem tudomásul venni, hogy az Intézet Igazgatótanácsában és állandó bizottságában viselt tagságomról ezennel lemondok.*” Szerencse, hogy a tudós és életműve túlélte a birodalmat és a világháborút, és jó húsz évvel később, Tübingenben, 1958-ban megjelent az opus második kötete is, bár már Rabel halála után.⁴

A *Draft Common Frame of Reference (DCFR)* teljes kiadására valóban kevésbé támaszkodom. Ennek indoka, hogy elsősorban azon tervezetekkel foglalkoztam, amelyek valamilyen szinten hivatalos formát is öltöttek, vagy egy nemzetközi intézmény tervezeteiként, mint az UNIDROIT, a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia vagy éppen az Európai Bizottság vagy egyenesen nemzetközi egyezmény rangjára emelkedtek. A Közös Referenciakeret Tervezete, minden akadémiai kiválósága ellenére, nem érte el az intézményi támogatottságnak ezt a szintjét, ezt említtem is a bevezetésben, (9. margószám).⁵ Mégis, a DCFR jogalkotási megoldásait több tucatnyi alkalommal említettem a munkában. Ugyanez a megfontolás vezetett, amikor nem hivatkoztam külön a trentói *Common Core Projectre* és a *McGregor* féle szerződési jogi tervezetre. Ez utóbbi külön érdekessége egyébként, hogy bár eredendően az angol és a skót szerződési jog kodifikálását célozta, a két érintett *Law Commission* égisze alatt,

¹ EÖRSI Gyula: The Hague Conventions of 1964 and the International Sale of Goods. *Acta Juridica*, 11. (1969) 3–4., 321–354. o.

² EÖRSI Gyula: *Összehasonlító polgári jog. Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

³ WINSHIP, Peter: Private International Law and the U.N. Sales Convention, *Cornell. International Law Journal*, 21. (1988) 3., 487–533. o. és WINSHIP, Peter: The Scope of the Vienna Convention on International Sales Contracts. In GALSTON, Nina M. – SMITH, Hans (eds): *International Sales: The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*. New York, 1984. 1–27. o. GARRO, Alejandro, M.: Reconciliation of Legal Traditions in the U.N. Convention on Contracts for the International Sale of Goods, *The International Lawyer*, 23. (1989) 443–483. o.

⁴ RABEL, Ernst: *Das Recht des Warenkaufs. Eine Rechtsvergleichende Darstellung. Band 2*. de Gruyter – Mohr, Tübingen, 1958.

⁵ A margószámok a doktori értekezés tagolására utalnak.

együttműködésük kudarca után végül Giuseppe Gandolfi professzor olasz nyelvű előszavával, Milánóban jelent meg 1993-ban. Az Egyesült Királyság jogfejlődésére pedig már nem gyakorolt hatást.

Tény, a források elemzését alkalomszerűen egészítik ki a joggyakorlatra vonatkozó empirikus információk. Ezzel együtt, a lábjegyzetekben ismételten hivatkozom a CLOUT és UNILEX adatbázisokban hozzáférhető esetekre a lábjegyzetekben. A hivatkozások természetesen bővíthetők, miként az esetek száma is folyamatosan növekszik az adatbázisokban. Így a *Uniform Law Review* hasábjain, az egységes anyagi jog értelmezéséről idén megjelenő tanulmányomban jelentősen kiegészítem a hivatkozásokat.

Jogegységesítés és „egyöntetűsítés”

Érdekes és fontos szempontot vet fel Földi professzor, amikor a jogharmonizáció és jogegységesítés mellett Giannantonio Benacchio olasz komparatista és magánjogász munkájára hivatkozva az „egyöntetűsítés” fogalmának bevezetését javasolja, amely már a közös normaszövegek egységes értelmezésére is kiterjed. A doktori mű az egységes jogi források értelmezésével összefüggésben foglalkozik ezzel a kérdéssel, hangsúlyozva, hogy „*Az egységes jog hatékonyságának kulcskérdése, hogy mennyiben tudja megőrizni belső rendszerét, viszonylagos zártságát az alkalmazása során óhatatlanul felmerülő értelmezési kérdések megválaszolása során.*” (418. margószám) Ha az egységes jogi aktusok egységes értelmezése nem garantálható, akkor az unifikációs folyamat nagyrészt értelmetlenné válik. A fentiekből következően a doktori értekezés érzékeli az opponens által felvetett problémát, de azt a jogegységesítés egyik alkérdéseként kezeli, anélkül, hogy új terminust vezetne be rá.

Nemzetközi egyezmények és ratifikáció

Valószínűleg külön tanulmányt igényelne azon opponensi kérdések megválaszolása, hogy, az adásvételi jog egységesítését szolgáló nemzetközi egyezményeket ratifikáló államok száma miért szóródik meglepően széles skálán, illetve, Bécsi Vételi Egyezmény tárgyi hatálya miért viszonylag szűk. Az okok bizonyára a jogegységesítéssel összefüggő kihívások lényegére vezethetők vissza. Tulajdonképpen az egész könyv a jogi sokszínűség szinte kikerülhetetlen, elnyomhatatlan jelenlétéről szól, amelyet az anyagi jog részleges egységesítése és a nemzetközi magánjog együttesen tud kezelni. A Tézisek is kiemelik, hogy a Bécsi Vételi Egyezmény esetleges kibővítésére irányuló svájci javaslatot rövid úton elutasították, átfogóbb szabályozást csak a nem állami normák, *soft law* források keretében sikerült elérni (Tézisek, 13. o.). Bizonyos területeken, mint például a tulajdonjog átszállása, az érvénytelenség kérdései, a fogyasztóvédelem, úgy tűnik, hogy áthidalhatatlan különbségek vannak az egyes jogrendszerek között, ezért ezek nem is kerültek be a Bécsi Vételi Egyezmény szabályozási tárgyai közé. De még a fennmaradó normaanyag sem élvezett maradéktalan támogatást minden állam körében. Jó példa erre a jóhiszeműség már említett elvének megjelenése, annak kompromisszumos szabályozása, ami komoly szerepet játszott a Bécsi Vételi Egyezmény elutasításában, a ratifikáció elmaradásában az Egyesült Királyság részéről. Egyes szerzők, jogi háttérüktől, vérmérsékletüktől és stílusuktól függően beszélnek „*államférfihoz méltó kompromisszumról*” (*statesmanlike compromise*), (Allan Farnsworth), vagy általában szólva „*szerencsétlen multilaterális kompromisszumokról*”, (Michael Bonell), a nemzetközi egyezményekkel

összefüggésben. A jogegységesítés kihívásait, a bonyolult kompromisszumok összetett eredményeit igen szellemesen és egyben irodalmi szinten dokumentálja a Bécsi Vételi Egyezmény megalkotásában kulcsszerepet játszó Eörsi Gyula szellemes írása „A Jog Egységesítése (Egyfelvonásos színdarab, egy dallal”.⁶ De az elméleti megfontolások mellett nem szabad megfeledkezni az üzleti érdekekről, mint a jogegységesítés akadályairól sem. Ugyan miért gyengítené az Egyesült Királyság a kereskedők által világszerte gyakran elfogadott és alkalmazott angol adásvételi jog és ezzel a londoni City és az angol ügyvédek pozícióját az új, egységes adásvételi joghoz való csatlakozással?

Tulajdonátruházás és jogegységesítés

Talán itt érdemes megemlíteni a tulajdonátruházással kapcsolatos eltérő rendszereket és megoldásokat, amelyek végső soron szintén korlátozzák a jogegységesítés lehetőségeit. Az opponens hangsúlyozza, hogy a római jog nem kötelezte az eladót a tulajdonjog átruházására, hanem csak arra, hogy legalább elbirtoklás útján biztosítsa a vevő tulajdonszerzését. Ennek jegyében hivatkozik a francia típusú jogrendszerekre, amelyek ma is megállnak az úgynevezett *evictiós* jogszavatosság szintjén, mind például a *Code Civil 1626.* cikkelye. A pályázó egyáltalán nem tekintheti magát a francia szerződési jog szakértőjének, ezért csak annyiban szeretné tovább szőni, kiegészíteni a fenti a gondolatmenetet, hogy a napóleoni kódex 2016-os módosítása, az új kötelmi általános rész beiktatása, mintha hangsúlyeltolódásra utalna ebben a szemléletben, hiszen itt már külön cikkely foglalkozik azon szerződésekkel, amelyek célja a tulajdon átruházása, különös tekintettel az átruházás időpontjának meghatározására. Különösen érdekes ebből a szempontból az új 1196. cikkely. Az új szabályozást kommentáló jogirodalom pedig érthetően az adásvételt is ebbe a szerződési körbe sorolja.⁷ Ettől függetlenül a tulajdonátruházás kérdései továbbra is komoly kihívást jelentenek a jogegységesítés számára.

Az értekezés alapvető, hat fejezetre tagolódó struktúrája rendszeresen áttekinti a jogegységesítés intézményi és szabályozási hátterét. A személyi hatály meghatározása körül megjelenő kifogásolt egyenetlenségek annyiban védhetőek, hogy nemegyszer más természetű jogforrásokról van szó. Másként szükséges a kérdéskört szabályozni egy nemzetközi egyezménynél és másként egy *opt in* instrumentumnál, amelynek választása a felek döntésén múlik. A késedelmi kamat, a szellemi tulajdon védelmének szabályozása pedig a nagyobb, általános részi kérdések áttekintése után jelenik meg az értekezésben, további illusztrációként a kihívásokra, a jogegységesítés szálainak újbóli felfeslésére. Az itt felmerült megfontolásokra utóbb még visszatérek.

A „rules of law” tartalma

Köszönöm, hogy az opponens felhívta a figyelmem a „rules of law” kifejezés szűkebb, illetve tágabb értelmű használatára, amelyet általában valóban a nem állami normákra utalva használok, néhol azonban szélesebb értelemben. Itt viszont a hivatkozott jogforrások

⁶ EÖRSI Gyula: Unifying the Law (A Play In One Act, With A Song). *The American Journal of Comparative Law*, 25. (1977) 4. 658-662. o.

⁷ HELLERINGER, Geneviève: The Proprietary Effects of Contracts. In CARTWRIGHT, John – WHITAKER, Simon (eds): *The Code Napoleon Rewritten. French Contract Law after the 2016 reforms*. Hart, Oxford – Portland, Oregon, 2017. 207-225. o.

kontextusából is ez következik, mint például az UNCITRAL Választottbírószági Szabályzatának 35. cikke (1) bekezdésének általános, átfogó megfogalmazásából, ahol a „*rules of law*” véleményem szerint egyben felöleli az állami és nem állami normákat is az alkalmazandó jogról szólva. Ettől eltérően a 2015-ös Hágai Alapelvek a jogválasztásról nemzetközi kereskedelmi szerződésekben külön cikket szentelnek a „*rules of law*” választásának, egyben meghatározva annak szűkebb fogalmát, utalva arra, hogy csak nemzetközi, nemzetek feletti vagy regionális szinten elfogadott, semleges és kiegyensúlyozott jogi normarendek, szabályok választásáról lehet szó (3. cikk). Az opponens további árnyalt terminológiai észrevételeit szintén készséggel elfogadom.

Hajdú József professzor, kritikai észrevételeire alapozva, szintén több lényegi kérdést tett fel opponensi véleményében.

Elsőként, hogy általános modellnek tekinthető-e a nemzetközi adásvétel a kollíziós és anyagi jogegységesítés viszonyának leírására? Ha igen, milyen alapon általánosíthatóak a következtetések más szerződéstípusokra?

Adásvétel, mint általános modell?

A kérdésre nem egyszerű a válasz, hiszen az értekezés által vizsgált források részben a klasszikus adásvételre vonatkoznak, mint az UNIDROIT korai tervezetei, az 1964-es Hágai Egyezmények vagy a Bécsi Vételi Egyezmény, másrészt viszont az általános szerződési jogra, miként az UNIDROIT Alapelvek. Ráadásul a kollíziós jognak a szerződési jogok ütközését rendező részében is találhatunk olyan jogforrást, amelynek tárgya csak a szűk értelemben vett nemzetközi adásvételi szerződés, ilyen az 1955-ös Hágai Egyezmény a nemzetközi adásvételi szerződésekre alkalmazandó jogról, ugyanakkor említhető a Róma I rendelet is, amely átfogóan szól a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról, de a regionális jogegységesítés eszközeként. De előfordul töredék szabályozás is, mint a kereskedelmi szerződéseket érintő jogválasztásra vonatkozó 2015-ös Hágai Alapelvek. Tehát a nemzetközi normatív háttér ugyan összehasonlítható elemeket tartalmaz, de egyben heterogenitást is mutat.

A nemzetközi adásvétel bizonyosan az egyik leggyakrabban használt szerződési forma. Évszázadokon át ihletője volt a szerződésekre vonatkozó általános normáknak. Az adásvételi szerződéssel kapcsolatos jogegységesítő erőfeszítések pedig mintegy száz évre nyúlnak vissza, és jellemzően sikeresebbek, mint a többi szerződés esetében. Éppen ezért bizonyos mértékig mintaadó szerepe lehet. Valószínűleg kivetíthetők az anyagi jogegységesítés és kollíziós jogi jogegységesítés viszonyáról, más természetéről írottak a többi szerződéstípus esetére is. Továbbá átvehetők bizonyos szabályozási megoldások, ahogy láttuk, mint például a nemzetközi egyezmények értelmezésére vagy éppen kizárásukra vonatkozó rendelkezések, illetve a hasonló vagy azonos jogrendszerű államok sajátos helyzetére vonatkozó cikkek. Jó példaként szolgálhat a részleges befogadásra, a szabályozási megoldások vándorlására a különböző szerződésekre vonatkozó nemzetközi instrumentumok között a Bécsi Vételi Egyezmény és a Nemzetközi Faktoringra vonatkozó Ottawai Egyezmény összehasonlítása. Az UNIDROIT Alapelveknek pedig további *soft law* eszközökre van kisugárzó hatása, jól látszik ez az UNIDROIT befektetési szerződésekre (*investment contracts*) vonatkozó, most készülő

dokumentumán.⁸ Egy bizonyos ponton túl azonban elkerülhetetlenül áttör az egyes szerződéstípusok egyedisége vagy éppen komplexitása is, sajátos megoldásokat kikényszerítve az anyagi jogegységesítésben. Ami a kollíziós jogot illeti, a lehetőségeket és korlátokat mutatja a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló Róma I rendelet, ami egyrészt számos közös szabályt rögzít a jogválasztásról, az imperatív szabályokról, a vissza- és továbbutalásról, ugyanakkor már külön kapcsoló tényezőket, nemegyszer különböző részletes normákat alkalmaz az egyes szerződéstípusok, így a fuvarozási szerződés és a biztosítási szerződés esetében. Igaz, a közös szemlélet, például a jellemző szolgáltatás kötelezettjének a szokásos tartózkodási helye, mint a kapcsoló tényezők mögött meghúzó rendező elv, gyakran ezekben az esetekben is fellelhető.

Összességében azonban óvakodnék attól, hogy következtetésem minden további nélkül a szerződési jog egészére kiterjesszem, azaz nem tekintem az adásvételhez kötődő jogegységesítést általános modellnek. Ezt már az értekezés rövid címe is megelőlegezi: „*Nemzetközi adásvétel és jogegységesítés*”

Soft law – hard law

Hajdú József professzor opponensi véleménye is érinti a *soft law* és *rules of law* jelenségét, a szerző végső álláspontját várva a választhatóság és normativitás kérdésében. Tehát, hogy az értekezés inkább szerződéses inkorporációként vagy a nemzetközi szerződési jog önálló, államfeletti rétegeként tekint ezekre? Visszatérve az opponens egy ide vonható észrevételére, a *soft law* szabályok bizonyosan nem tekinthetők a klasszikus kollíziós jog alternatívájának. Főként azért nem, mert még ez a rugalmas eszköz is csak korlátozott területen járul hozzá az anyagi jog egységesítéséhez, bár az e körbe sorolható instrumentumok tárgyi hatálya jellemzően szélesebb, mint a kötelező természetű nemzetközi egyezményeké. Tehát a jogrendszerek különbözősége a *soft law* alkalmazása ellenére sem tűnik el, így marad teendője a nemzetközi magánjognak. Állam feletti réteggként sem tekintenek ezekre a normákra, inkább az állami jog kiegészítőjeként, amelyek az állami jogrendek és nemzetközi egyezmények mellett, alkalmanként azok közeit kitölteni próbálva helyezkednek el. Ezért is szerepel a jelölt Téziseiben az „*együttállás*” kifejezés az állami jog és a *soft law* viszonyára tekintve. (1. o.)

Ami a választhatóság és normativitás szűkebb kérdését illeti, megállapíthatjuk, hogy mindkét funkció megjelenhet a *soft law* normák esetében. Az UNIDROIT Kormányzótanácsa 2013-ban külön dokumentumot fogadott el az UNIDROIT Alapelvek választásának, alkalmazásának mikéntjéről, amely a mintaklauzulák kifinomult rendszerét tartalmazza. Ennek értelmében a szerződő felek választhatják csak az UNIDROIT Alapelveket, kiváltva az egyébként irányadó jog kötelező normáit is (kollíziós jogi értelemben vett jogválasztás). Külön mintaklauzulát ajánlanak azonban arra az esetre, ha a szerződés részeként kívánják az Alapelveket inkorporálni a felek a megállapodásukba (anyagi jogi értelemben vett jogválasztás), (162. margószám). A *soft* és *hard law* dichotómia egy másik aspektusára utalva többen rámutatnak arra, hogy ez a különbség nem abszolút, mert tulajdonképpen semmi „*soft*”, semmi puhaság nincs azon normákban, amelyek elismerést nyernek a nemzetközi kereskedelmi gyakorlatban, és választottbíróági ítéletek alapjául szolgálnak, ekkor valójában már egyértelmű, kemény, „*hard*

⁸ <https://www.unidroit.org/work-in-progress/investment-contracts-upicc/> Felkeresve 2026. 09. 02.

and fast” normákról van szó. Ez az átlényegülés akkor is bekövetkezhet, ha *soft law* rendelkezéseket, mondjuk az UNIDROIT Alapelvek bizonyos cikkeit, mintegy minta törvényként tekintve azokra, átülteti egy-egy kódex, polgári törvénykönyv, amelyre számos példa van (49-50. margószám). Ehhez hasonlóan Paraguay szinte szó szerint átvette a 2015-ös Hágai Alapelveket a jogválasztásról (34. margószám). Ez a jelenség mintha egy rokon jogágban, a nemzetközi közjogban is feltűnne. Legalábbis ezt sugallja a Kardos Gábor kollégám tiszteletére idén megjelentetett ünnepi kötet címe: „*Soft law-ból kemény kötelezettségek*”.⁹

A jogegységesítés eredményessége

Külön kritikai észrevétel, illetve azzal összefüggő opponensi kérdés, hogy milyen mércék alapján értékeli a szerző a kollíziós és anyagi jogi jogegységesítés „eredményességét”? A metrika valóban fontos. Ennek lehetséges főbb elemeit maga a bíráló is felsorolja, külön említve egyebek között a ratifikációs sikert, a gyakorlati alkalmazhatóságot, az előreláthatóságot, a dogmatikai koherenciát. Az értekezésből kitűnik, hogy a szerző nem fogalmazott meg egy előzetes kritériumrendszert a jogegységesítés sikerességét mérendő, és különösen nem emelt ki egyetlen elemet az eredményesség mércéjeként. Azért sem, mert különböző természetű jogforrásokat elemez. Más a jogegységesítés sikerének a mércéje egy nemzetközi egyezménynél, más az Európai Unió rendeleténél és megint más az UNIDROIT Alapelveknél. Egyik esetben a ratifikáció fel sem vetődik, bár komoly inspirációs forrás lehet a jogalkotásnál, a másiknál még egy közös bírói fórum is van, amely az egységes jog alkalmazása és értelmezése fölött őrökdi, de így is maradnak kihívások.¹⁰ Tehát az eredményesség megítélésénél valóban egy többszemponút, többdimenziós modellel célszerű dolgozni. Ha mégis van, amit kiemelnek, mint elsőt az egyenlők között, az a joggyakorlat, pontosabban az ítélezésben megjelenő tényleges jogegység. Egykor Justice Wendell Holmes mondta, a jog lényegében nem más, mint a „*bíróságok döntéseire vonatkozó jóslat*”.¹¹ Ebben a megállapításban természetesen benne van a hit *judge made law*-ban és a felső bíró öntudatos szemlélete, de komoly megfontolást hordoz, akár a jogegységesítés oldaláról is. Akkor állíthatjuk a jogegységesítés eredményességét, ha bízhatunk abban, hogy a különböző államok fórumai ugyanolyan vagy hasonló tényállás esetén ugyanolyan vagy hasonló döntést fognak hozni az egységes jog alapján vagy azt is felhasználva. Az adatok szerint a *soft law* forrásokra is van hivatkozás, akár rendes bírósági ítéletekben, például az indokolásban, megerősítendő a hazai jog álláspontját vagy értelmezését. Az egységes bírói gyakorlat kiemelkedő jelentőségére a monográfia is utal (7. margószám). Ennek hiányában a polgárok, a szerződő felek nemigen találkoznak a jogegységesítés eredményeivel, az inkább akadémiai, diplomáciai, jogalkotói

⁹ SONNEVEND Pál – SÜLYÖK Katalin (szerk.): *Soft law-ból kemény kötelezettségek*. ELTE/ÁJK, Orac kiadó, Budapest, 2026.

¹⁰ SOMSSICH Réka: *Egységes jog - egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.

¹¹ „*The prophecies of what the courts will do in fact, and nothing more pretentious, are what I mean by the law.*” An address delivered by Mr. Justice Holmes, of the Supreme Judicial Court of Massachusetts, at the dedication of the new hall of the Boston University School of Law, on January 8, 1897. Copyrighted by O. W. Holmes, 1897. Megjelent HOLMES, Jr, Oliver Wendell.: "The Path of the Law". *Harvard Law Review*, 10. (1897) 457-478. o.

vállalkozás marad. Igaz, ez sem lebecsülendő, mert a jogtudományban, a „professzori jogban”¹² formálódó közös javaslatok utóbb mégis tényleges jogegységesítéshez vezethetnek.

A klasszikus nemzetközi magánjog időtállósága

További felvetés az opponens részéről, hogy a fogyasztói szerződések és tömeges digitális ügyletek világában a klasszikus nemzetközi magánjog kiegészítésre szorul vagy strukturálisan elégtelen? Az előre meghatározott kapcsoló tényezőkre épülő klasszikus nemzetközi magánjoggal szemben sok kritika megfogalmazódott, különösen a XX. század során. Szépen összefoglalta-e bírálatokat Mádl Ferenc és Vékás Lajos alapvető magánjogi tankönyve, sorra véve az elmélet elégedetlenségének főbb elemeit, a preconcepcionált fogalomvilágtól és a materiális igazságdeficitől kezdve a többoldalú kollíziós szabályok merevségéig.¹³ Sőt, Mádl Ferenc még a 60-es évek végén írta meg úttörő tanulmányát, amely „*Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban*” címmel¹⁴ jelent meg, melyben két nagy monográfia, Ernst Rabel és Albert Ehrenzweig munkái alapulvételével vizsgálta a nemzetközi magánjog reagálását az új időkre. Úgy tűnik, hogy az akkori kihívások jó része ma is velünk van, sőt újak is csatlakoztak hozzá, ahogy Szabados Tamásnak a problémakört újra napirendre tűző tanulmányából kitűnik.¹⁵ Ugyanakkor a klasszikus nemzetközi magánjog figyelemre méltó életerőt, ellenállóképességet, ma divatos szóval rezilienciát is tanúsít. A fogyasztói ügyletekre nézve például összetett és véleményem szerint jól működő választ adott/ad a Róma I rendelet, egyszerre védve a fogyasztókat és megtartva autonómiájukat, bár saját érdekükben csak viszonylagos hatást tulajdonítva jogválasztásuknak.¹⁶ A fentiek nyomán tehát semmiképp nem tekinteném strukturálisan elégtelennek a klasszikus nemzetközi magánjogot.

Fogyasztóvédelem és jogegységesítés

Itt térnék ki az opponens arra a korábbi kérdésére, hogy vajon a fogyasztói dimenzió mellékszál vagy jövőbeni főirány? Bizonyos, hogy a fogyasztóvédelem meghatározó tényező, hivatkozási alap volt a Közös Európai Adásvételi Jog (CESL) tervezetének megalkotásánál. Ugyanakkor épp ez lett a legerősebb bírálat is vele szemben, ahogy az értekezésben is említettem. Ami a kereskedőknek sok volt, az a fogyasztóknak és érdekképviselőiknek túl kevésnek bizonyult (75. margószám), jobban bíztak az Európai Unió fogyasztói irányelveiben. E nehézségek és tapasztalatok tükrében nem véletlen, hogy az anyagi szerződési jog egységesítésére vállalkozó szabályozások vagy kizárni igyekeznek ezt a területet, mint a Bécsi Vételi Egyezmény, vagy kifejezetten a kereskedelmi szerződéseket vonják tárgyi hatályuk alá, mint az UNIDROIT Alapelvek, vagy, mint korábban az Európai Szerződési Jog Alapelvei, tulajdonképpen

¹² A professzori jog fogalmához és jelentőségéhez lásd VÉKÁS Lajos: Kontinuitás és diszkontinuitás a magyar jogtudományban, *Állam- és Jogtudomány*, 67. (2026) 1. 3-20. o., Carl von Savigny és Paul Koschaker munkáira is hivatkozva.

¹³ MÁDL Ferenc – VÉKÁS Lajos: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2022. 64-66. o.

¹⁴ MÁDL Ferenc: *Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban*. *Állam- és Jogtudomány*, 12. (1969) 1., 65-96. o.

¹⁵ SZABADOS Tamás: *Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban*. Akkor és ma. In KIRÁLY Miklós (szerk.): *A titokzatos kastély. Ünnepi tanulmányok Mádl Ferenc emlékére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2022. 79-90. o.

¹⁶ Róma I rendelet, 6. cikk.

hallgatnak erről a kérdésről. Ami a nemzetközi magánjogot illeti, szintén nem sokkal jobb a helyzet. Ugyan fentebb méltattam a Róma I rendelet megoldását, de globális szinten már nem sikerült egységes kollíziós jogi megoldást kimunkálni. Nem véletlen, hogy a 2015-ös Hágai Alapelvek is csak a kereskedelmi szerződések összefüggéseiben szólnak a jogválasztásról, a fogyasztói ügyleteket kizárják hatályuk alól. Bármennyire is fontosnak és indokoltnak tartom tehát a fogyasztók védelmét, a fenti tapasztalatok alapján úgy látom, hogy a fogyasztóvédelem nem lehet a jogegységesítés fő mozgatója, iránya, különösen nem globális léptékben, az eltérő hagyományok, a különböző kulturális és társadalmi háttér miatt.

A digitális világ és ügyletei feltehetően további kiegészítésekhez vezetnek majd a kollíziós jogban is, de valószínűleg a régi eszköztárból merítve. Hogy egy ide kapcsolható konkrét példáról szóljak, az UNIDROIT digitális eszközökre és a magánjogra vonatkozó, 2023-ban megjelent alapelvei¹⁷ már foglalkoznak a digitális eszközökkel összefüggő tulajdonjogi kérdésekre alkalmazandó joggal, meglehetősen bonyolult szabályozást kínálva.¹⁸ Ha viszont alaposabban megvizsgáljuk e szabályozás részleteit, a klasszikus nemzetközi magánjog hagyományos intézményeire és kapcsoló szabályaira bukkanunk. Így előbb megjelenik az (egyoldalú) jogválasztás, aztán a kibocsátó székhelye, mint kapcsoló tényező, de a fórum joga, illetve nemzetközi magánjoga is szerephez juthat. Tehát a komplex, új szabály is a nemzetközi magánjog régi építőköveit használja. Erre a jelenségre visszatérek még válaszomban.

Egység vagy sokszínűség?

Mi is a jogegységesítés végső célja? A különbségek felszámolása vagy inkább a különbségek fennmaradása mellett biztosított kiszámíthatóság és koordináció? Azaz a pluralizmust vagy az integrációt tekintem-e alapértéknek – kérdezi az opponens. Erre összefoglalóan azt válaszolnám, hogy a jogrendszerek pluralizmusát, sokszínűségét kikerülhetetlen adottságnak és egyben értéknek tekintem, mert végső soron a társadalmak, a kultúrák, a hagyományok gazdagságát képezik le. Ugyanakkor a határokon átlépő ügyletek, jogviszonyok miatt ezt a sokszínűséget valahogyan kezelni kell. Ebben van kiemelkedő szerepe a nemzetközi magánjognak, ahol egyébként szintén megjelenik az unifikáció. Előfordul azonban az is, hogy bizonyos területeken célszerű megpróbálni érdemben „kisimítani” a különbségeket, és egységes anyagi jogot létrehozni. Tulajdonképpen erről az együttes játékról, szinergiáról szól az értekezés, ezért is szerepelnek alcímében a „*kölcsönhatás*”, „*verseny*” és „*együttélés*” hívószavak. Egy jól funkcionáló pluralizmus, benne a jogegységesítéssel, mint részleges megoldással, alkalmasabb az összetett jogi világ ütközéseinek kezelésére.

Papp Tekla professzor asszony, az MTA doktora opponensi véleményének igen fontos részét képezi azon források számbavétele, amelyeket nem tárgyal az értekezés. A bírálat A), B) és C) pontjai egyrészt áttekintik az „*Európai digitális egységes piaci stratégia*” égisze alatt született jogforrás-sorozatot, másrészt az új technológiákra tekintettel született rendeleteket és más forrásokat az európai adatkormányzástól a digitális euró kibocsáthatóságáig, harmadrészt hangsúlyosan szól a komplex szerződések, a kapcsolt kontraktusok és szerződéscsomagok

¹⁷ UNIDROIT Principles on Digital Assets and Private Law, 2023.

¹⁸ UNIDROIT Principles on Digital Assets and Private Law, 2023, Principle 5.

problematikája elemzésének fontosságáról. Ezen a területen szintén megjelenik a digitalizáció, sőt a mesterséges intelligencia szerepe is.

Az értekezés időhorizontja és a digitális világ megjelenése

A bírálat ezen részére annyit tudok válaszolni, hogy az értekezés időhorizontja, a vizsgált legfontosabb jogforrások tekintetében valóban lezárul 2015-2016-ban. 2014 decemberében az újonnan kinevezett Európai Bizottság, munkaprogramjának mellékletében, saját megfogalmazásával élve „*letakarítva a fedélzetet*”, visszavonta a Közös Európai Adásvételi jog javaslatát. 2015-ben publikálták a Hágai Alapelveket a jogválasztásról nemzetközi kereskedelmi szerződésekben, 2016-ban pedig megjelent az UNIDROIT Alapelvek legfrissebb kiadása. Ezek az évszámok tartalmi értelemben is szakaszhatárt jelentenek, innentől fogva a klasszikus szerződési jog egységesítésére tett erőfeszítések elhalványodnak, bár nem szűnnek meg teljesen,¹⁹ de az új, digitális világ kihívásaira adható egységes válaszok kerülnek előtérbe. Az értekezés érzékelt az uniós jogalkotásban bekövetkezett fordulatot, és ennek jegyében utalt a CESL kezdeményezéséből maradt irányelvekre és a kapcsolódó jogirodalomra, (56. margószám).²⁰

A szerző azonban ezt az új, komplex és forrongó területet – nem vitatva annak fontosságát –, már nem akarta bevonni vizsgálódásaiba, mert úgy érezte, hogy ez szétfeszítené a munka kereteit, és az új világ új jogforrásainak az összehasonlíthatóságát is kétségesnek tartotta az adásvételi jog egységesítésének első, majd száz évvel ezelőtti lépéseivel. A terjedelmet is nagyon próbára tette volna ennek a területnek az alapos vizsgálata, vaskos kézikönyvek láttak napvilágot az utóbbi években a digitális jog egy-egy területéről. Csak egy példát említve, a Schulze/Staudenmayer szerzőpáros által jegyzett *EU Digital Law* kommentár 2025-ös kiadása például már 1133 oldalra rúg.²¹

Tehát, ha hiányzó területről, mondhatni joghézagról van szó az értekezésben, akkor ez a szerző által vállalt, tudatos, mondhatni „külső” joghézag. A klasszikus szerződési jog egységesítésnek fénykora talán a Bécsi Vételi Egyezmény megalkotását követő egy generációnyi időszak volt. Ahogy Szerb Antal írta híres világirodalom történetében, „*A „fénykorok” a beteljesedés időszakai: az a pillanat, amikor az ellentétes erők rövid időre harmóniában olvadnak össze. A márványmedence megtelik, de még nem csordul ki; a halkan közeledő felbomlás most még csak édesebbé teszi az ízeket.*”²² Ez a nagy korszak kétségkívül elmúlt. Új kihívások, új rész kérdések

¹⁹ DORALT, Walter: Das Projekt eines Europäischen Handelsgesetzbuchs. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, (2026) 3, 522-553. o.

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 Irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól. Továbbá az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 Irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. Mindkét irányelv csak a fogyasztói ügyetek egyes vonatkozásaival foglalkozik. Elemzi STAUDENMAYER, Dirk: Die Richtlinien zu den digitalen Verträgen. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, (2019) 4., 663–694. o. és SCHULZE, Reiner: Die Digitale-Inhalte Richtlinie – Innovation und Kontinuität im europäischen Vertragsrecht. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, (2019) 4., 695–723. o.

²¹ SCHULZE, Reiner; STAUDENMAYER, Dirk: *EU Digital Law, Article-by-Article Commentary*. 2nd Edition, C.H. Beck, Munich, 2025.

²² SZERB Antal: *A világirodalom története*, második kiadás, Bibliotheca, Budapest, 1958. 281. o.

jelentek meg. és olyan új fogalmak, mint digitális tartalom, digitális szolgáltatás, digitális környezet vagy interoperabilitás. A fogyasztóvédelem szempontjai pedig előtérbe kerültek ezen a területen, legalábbis az Európai Unióban. Éppen Papp Tekla professzor asszony írása tekinti át alaposan ezt az új világot a „*Gondolatok az Európai Unió digitális jogalkotásának hatásairól a magyar szerződési jog rendszerére*” című tanulmányában,²³ ugyanakkor, miként az opponens itt idézett tanulmányában előljáróban megjegyzi „... *egyelőre bizonytalan, hogy a Ptk. fogalom- és szókészlete mennyire tudja befogadni a digitális transzformáció indukálta új definíciókat.*”²⁴ Még inkább így van ez, legalábbis jelenleg, a nemzetközi magánjog esetében, amelyet jellemzően az anyagi jog felől ér el a változtatások igénye és a kollíziós normák hipotézisei éppen az anyagi magánjog fogalmaival dolgoznak. A kollíziós jog területén az első kísérleteknek lehetünk a tanúi, ahogy azt a már korábban említett, UNIDROIT digitális eszközökre és a magánjogra vonatkozó, 2023-ban megjelent alapelvei tükrözik.

Ugyanakkor az értekezés mégsem csak a múltról szól, hiszen a Bécsi Vételi Egyezmény vagy a Róma I rendelet napjaink élő és alkalmazandó joga, ami indokoltan tárgya tudományos elemzéseknek is, csakúgy, mint egy más műfajban, a *soft law* eszközök körében, az UNIDROIT Alapelvek és a Hágai Alapelvek.²⁵ Viszont valóban nem elemzi a monográfia, ahogy az opponens megállapítja, az okos szerződések, *smart contracts* támasztotta új kérdéseket. Tény, hogy az okos szerződések határokon átnyúló, blokklánc-alapú és automatizált jellege jelentős kihívásokat jelent a hagyományos nemzetközi magánjog számára. Mivel a hálózatok földrajzilag szétszórta és gyakran névtelenek (vagy álneveket használnak), nehéz a hagyományos kapcsolószabályokat alkalmazni. Akár a joghatóság, akár az alkalmazandó jog megállapítása gondot okozhat.

Komplex szerződések

Értem az opponens álláspontját, hogy elemezhető volna a nemzetközi magánjog viszonyulása a komplex szerződésekhez és elsősorban a kapcsolt kontraktusokhoz és szerződéscsomagokhoz/szerződésegyüttesekhez. Hiszen, amennyiben ezek az összetett jogviszonyok nemzetközi elemet is tartalmaznak, kifejezetten nehezen kezelhető kollíziós jogi problémák léphetnek fel. Ugyanakkor, bár a kérdéskör már megjelent a jogtudomány és a jogegységesítés horizontján, a szabályozás még kiforratlan és hézagos. Ahogy egyébként az opponens is rámutat a szerződéscsoportokkal összefüggő vitákra az *Atipikus szerződések* című értekezésében, monográfiájában: „*A gazdasági és jogügyletegyeség teóriájának megítélése nem egyöntetű a német és francia judikatúrában.*”²⁶ Hiányzik a kellő időtáv is, az egymással összehasonlítható anyagi és kollíziós jogi források sorozata, ahhoz, hogy az értekezés fő célkitűzése, az anyagi szerződési jog és a nemzetközi magánjog viszonya, együttes játéka szempontjából is átfogóan vizsgáljuk azt.

²³ PAPP Tekla: *Gondolatok az Európai Unió digitális jogalkotásának hatásairól a magyar szerződési jog rendszerére*, In: KOLTAY András; SZIKORA Tamás; LAPÁNSZKY András (szerk.) *A vadnyugat vége? Tanulmányok az Európai Unió platformszabályozásáról*. Orac, Budapest, 2024. 21-46. o.

²⁴ PAPP Tekla: *ibid* 29. o.

²⁵ MANKOWSKI, Peter; CUNIBERTI, Gilles; LEHMANN, Matthias (eds.): *Commercial Law*. 2nd ed. C.H. Beck, Munich, 2026.

²⁶ PAPP Tekla: *Atipikus szerződések*. hvgorac, Budapest, 2019. 53. o.

Jó hír viszont, hogy a nemzetközi magánjog, miként erről már volt szó korábban, a bonyolult tényállások és új jogviszonyok kezelésére is kínál megoldásokat. Véleményem szerint ilyen lehet az összetett, atipikus szerződések esetében a *jellemző szolgáltatás kötelezettjének szokásos tartózkodási helye* kapcsoló szabályának alkalmazása, vagy éppen a jogviszony feldarabolása az alkalmazandó jog szempontjából, a *dépeçage*. Míg az okos szerződések esetében, legalábbis utolsó menedékként, szóba jöhet a *legszerosebb kapcsolat* rugalmas elvének a segítségül hívása a Róma I rendelet szerint,²⁷ igaz, ezzel komoly felelősséget téve a bíró vállára, ítélőképességére. Esetenként a jogválasztás is segíthet az irányadó jog kijelölésében. A nemzetközi magánjog tehát nem áll eszköztelenül a változó szerződési jog új világában.

Átjárók a jogágak között

Az is felmerült az opponensi véleményben, hogy az értekezés ötödik fejezete a nemzetközi magánjogi panorama után miért hoz be olyan új témákat is az anyagi szerződési jog egységesítésével összefüggésben, mint az alakszerűtlenség, a természetbeni teljesítés, a késedelemi kamat és a szellemi tulajdon, és miért ilyen sorrendben? Erre következőket szeretném válaszolni: az itt külön kiemelt témákat – például a birkózást a természetbeni teljesítés szabályozásával –, különösen alkalmasnak találtam arra, hogy bemutassam, hogy milyen sajátos kihívásokkal küzd az anyagi jogi jogegységesítés, és hogy nem forrott ki általános minta a szabályozásban. Továbbá, mivel a jogegységesítés korlátozott maradt ezeken a területeken, mindenütt találunk egy-egy nemzetközi magánjogi normát is, afféle „*féreglyukat*”, ami hirtelen átvezet bennünket a kollíziós jog világába. (3., 283., 504., 522., 545-547., 555., 622. margószámok). Azaz igen megfelelőnek találtam ezeket a részeket az anyagi és kollíziós jog egymást kiegészítő világainak érzékeltetésére. Ami pedig a sorrendiséget illeti, itt az általánosabb kérdésektől igyekeztem a különösebb, a sajátos területek felé haladni.

Nem tudom vitatni azt, hogy egy százéves időtávot átfogó, inkább konzervatív műről van szó egy progresszív munka helyett. Bevallom, mindig szívesen kerestem a hagyományok „*sugalmazását*”, ahogy egy angol bölcselelő ajánlja,²⁸ kutatásaim során. A módszertani újszerűség annak eredményei mégis megjelennek az értekezésben az anyagi jogegységesítés és a nemzetközi magánjog fejlődésének részletes egymásra vonatkoztatásában, folyamatos vizsgálatában, a jogegységesítés és annak korlátjai párhuzamos elemzésében. Mindez a jövőnek is szól.

Záró gondolatok

A további jogegységesítés távlatai és céljai jelenleg kissé bizonytalanok. A jogegységesítésnek két nagy motorja volt az elmúlt évtizedekben. Egyrészt, globális szinten a bizalom abban, hogy kialakítható és többé-kevésbé fenntartható egy közös szabályokon nyugvó (*rules based*) gazdasági világrend, amely végső soron mindegyik szereplőnek kedvező. A szuverenitás

²⁷ Róma I rendelet, 4. cikk (2), illetve (4) bekezdés. A hivatkozott jogszabályhelyekhez kapcsolódó kommentárok érzékeltetik az említett normák széles hatókörét. Lásd FERRARI Franco (ed.): *Rome I Regulation. Pocket Commentary*. Sellier, Munich, 2015. 160-169. o. és 175-186. o. VON BAR, Christian – MANKOWSKI, Peter: *Internationales Privatrecht. Band II. Besonderer Teil*. 2. Auflage. C.H. Beck., München, 2019. 70-81. o. és 86-90. o.

²⁸ OAKESHOTT, Michael: *Politikai Racionalizmus*. (Szerkesztette Molnár Attila Károly), Új Mandátum, Budapest, 2001. 164. o.

zászlajának újbóli magasra emelése, leginkább épp a legerősebb gazdasági hatalom részéről, meggyengítette ezt a bizalmat, mint a szabályozás alapját. Másrészt regionális, európai szinten komoly hajtóerő volt az egységes belső piac, majd digitális belső piac kialakításának igénye, az uniós szabályokon nyugvó pozitív integráció. A világ nagy hatalmai közötti verseny, benne az Európai Unió egyre nehezebb küzdelme az Egyesült Államok vagy Kína, számos területen kevesebb szabállyal terhelt, gazdaságaival,²⁹ kontinensünkön is csökkentette a szabályozási kedvet. Sőt, mára a regulációt részben felváltotta a deregulációs igény és program,³⁰ különösen a Draghi Jelentés megjelenése után.³¹ Tehát a jogegységesítés apályának tétele (632. margószám) sajnos eddig kiállta az idő próbáját, a további előrelépés vagy progresszió ereje megfogyatkozott. De az értekezésben sokszor hivatkozott *soft law* eszközök segíthetnek átvészelni ezt az időszakot, fenntartva a jogegységesítés eszméjét, azzal a megszorítással, hogy a nem állami jogok aligha kínálhatnak minden esetkörre megoldást. A reményt, amelyet a *lex mercatoria* sok százados története is táplál, az adja, hogy a határokon átlépő, nemzetközi kereskedelem időről-időre igényelni fog valamilyen közös jogot egyes a területeken a jövőben is, az előreláthatóság, az ügyleti költségek csökkentése érdekében. Ami pedig kontinensünket illeti, nem szabad elfeledni, hogy az Európai Unió, minden vélt vagy valós túlszabályozás ellenére, nem rendelkezik az USA tagállamai Egységes Kereskedelmi Kódexéhez (UCC) hasonló integratív erejű átfogó szabályozással.

Köszönöm opponenseim megtisztelő figyelmét, alaposságát, hogy bírálatukkal azt a szellemi utazást, amit e könyv megírása jelentett, még teljesebbé, gazdagabbá, hasznosabbá tették számomra. Értékeléseiket olvasva Márai Sándor szép sora jutott eszembe a *Kassai őrvjárat* c. könyvéből, „*A bírálat ismét elfoglalja magas őrhelyét.*”³² Bizonyosan születhetett volna teljesebb értekezés is, de, Mádl Ferenc gondolatát felidézve, a „valamit”, azaz tíz év munkáját, nem akartam a „minden” sírjába tenni.³³

Végül köszönöm mestereimnek, akik közül sajnos többen már nem lehetnek velünk, hogy erre az évtizedes szellemi utazásra, munkára felkészítették és bátorítottak.

Budapest, 2026. szeptember 8.

²⁹ Jó példa lehet a különböző jogalkotási modellekre a mesterséges intelligencia szabályozása vagy éppen szabályozatlansága, és az EU AI Act körüli viták. Lásd ehhez KIRÁLY Miklós: Survival of the Fittest? AI and its Different Regulatory Models. *Emory International Law Review* 39. (2025) 3. 971-982. o.

³⁰ Átfogóbb helyzetképet ad: RODRÍGUEZ DE LAS HERAS BALLEL, Teresa: Law in Uncertain Times: on the Occasion of ELI's 15 Anniversary. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, (2026) 3. 481-493. o.

³¹ DRAGHI, Mario: *The Future of European Competitiveness: Part A | A Competitiveness Strategy for Europe*. 2024. https://commission.europa.eu/topics/competitiveness/draghi-report_en Felkeresve 2026. 09. 02.

³² MÁRAI Sándor: *Kassai Őrvjárat*, Révai, Budapest, 1941. 190. o.

³³ MÁDL Ferenc: *Az Európai Gazdasági Közösség joga*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 22. o.